

קנאה וקנאות

במוקד פרשתנו מצויה הקנאה: "וַיִּקְנְאוּ בּוֹ אֶחָיו" (לו, יא), קנאת האחים ליוסף. נושא תמיד אקטואלי ומרתק, והכתובים מבקשים להידרש. אלא שנראה לי שלפני זה, מן הראוי לעמוד על עצם המילה 'קנאה'. כבשורשים רבים, צמח ב'קנא' אילן שלם של משמעויות. שתיים מהם גלויות מיד לעין. מצד אחד נמצאת הקנאה שאדם מקנא ברעהו על נכסיו, כישרונותיו, יופיו או כבפרשתנו על אהבת אביו: "וַיִּקְנְאוּ בּוֹ אֶחָיו". מצד שני נמצאת הקנאה המתעוררת בעקבות הבגידה, או חשש הבגידה לברית האהבה (שיר השירים ח, ו) "עֵזָה כַּמְנוֹת אֶהְבֶּה, קִשָּׁה כַּשָּׂאוֹל קִנְיָה". "רִשְׁפֵיהָ רִשְׁפֵי אֵשׁ שְׁלֵהֶבְתֶּיהָ", יכולים רשפי האהבה להדליק שריפה קשה של קנאה. קנאה שנייה זאת, היא עומדת מאחורי הדיבר השני שבעשרת הדברות (שמות כ, ה) "כִּי אֲנֹכִי ה' אֱלֹהֶיךָ אֵל קָנָא". ביטוי זה מובן על רקע האלגורי המקראית המציירת את הברית בין הקב"ה לבין ישראל, כאהבה ונישואין. עבודת האלילים פירושה בגידה באהבה זו, בגידה הבאה לידי ביטוי דרמטי ב"אֲשֶׁת זְנוּנִים" שבנבואות הושע (א-ג). "קִנְיָהּ בְּזָרִים" (דברים לב, טז) נאמר על העם הזונה. 'קִנְיָהּ', בבניין הפעיל, מתאר את המעשה הנפשע הגורם לקנאה. מכאן השם שיחזקאל (ח, ג) נותן לפסל האלילי המתגלה לו בחזונו כעומד בכניסה לבית המקדש "סִמְלֵי הַקְּנָאָה הַמְּקַנָּה" – הדמות האלילית המקניאה את הקב"ה. הקנאה במשמעותה הראשונה מתקיימת בין שניים, הקנאה שבאהבה בין שלושה. אם אתיר לעצמי להביא דוגמה מהחול אל הקודש, אזכיר את מיזוג שתי הקנאות באותו לשקספיר. מחזה זה מצריך כבר ארבע דמויות: יאָגוּ מקנא באותלו, ויוצר סיטואציה בה אותלו מקנא את אשתו דֶסְדֶמוֹנָה הנראית לו כבוגדת עם קאסיו.

אלא שבכך לא די. על יד שתי קנאות אלה בנתה השפה העברית משמעות שלישית. כאשר יהושע נרעש מכך שאלדד ומידד מתנבאים במחנה, עונה לו משה (במדבר יא, כט): "הַמְּקַנָּא אֶתָּה לִי?" כבצילומים שלפני העידן הדיגיטלי, הנגטיב של הקנאה יכול להפוך פוזיטיב. ה'מקנא ב' וה'מקנא את' (קהלת אמר 'מקנא מ-') הופכים ל'מקנא ל-'. כפירושו של רש"י לדברי משה: "הקנאתי אתה מקנא?" 'קנא ל-' משמעותו שאדם לוקח על עצמו את קנאתו של אחר, את הגנתו. על ההבדל הזה כבר עמד המדרש 'שכל טוב' על פרשתנו, כשלימד: "כל קנאה הסמוכה ללמ"ד, לשון חיבה... קנאה הסמוכה לבי"ת... לשון תחרות". מכאן נפתחה משמעות חדשה לקנאה. שמענו שהעבודה הזרה מקניאה את הקב"ה. אולם בדברי כמה מהנביאים, הופכת קנאת הקב"ה ל'קנאה ל-': "כֹּה אָמַר ה'... קִנְיָתִי לִירוּשָׁלַם וְלַצִּיּוֹן קִנְיָהּ גְדוֹלָה" (זכריה א, יד). מרבה להשתמש בהפיכת הקנאה ישעיהו: "וַיַּעַט [הקב"ה] פְּמִעִיל קִנְיָהּ" (נט, יז). מעתה קנאת ה' אינה קנאת הבגידה, אלא זו שתגן על אהובתו, עם ישראל, מהמתעללים בה.

הדוגמה הקלאסית של 'קנאה ל-' אנושית, מצויה בדברי אליהו הנביא. אליהו בורח מנקמתה של איזבל "עד הר הק-להים, חרב". הוא לן שם במערה, נקרת הצור של משה, והקב"ה מתגלה לו ושואלו: "מה לך פה אלהו?" אליהו עונה: "קנא קנאתי לה'... כי עזבו ברידת בני ישראל, את מזבחתיך הרסו ואת נביאיך הרגו בחרב... ויבקשו את נפשי לקחתה". המלים "קנא קנאתי לה'" מהדהדים מאז, בפיהם של קנאים, לפעמים פאנאטיים, לפעמים אידיאליסטיים, המוכנים להילחם בעד ערכיהם, לחרף נפשם כדי לרפא סבלם של אחרים. חז"ל ראו את הברכה שבמאבקים אלה, אך גם את הסכנה הכרוכה בהם, כאשר 'קנאה ל-' הופכת קנאות. רש"י מסכם את דברי חז"ל על רקע תשובת הקב"ה לדברי אליהו. הקב"ה מבשר לו ששליחותו הסתיימה ועליו למשוך את אלישע ליורשו: "אי איפשי [אינני רוצה] בנביאותך". לפי חז"ל, מובלעים כאן הדברים שנאמרו לפנחס הקנאי "אשר קנא לא-להיו": "הנני נתן לו את בריתי שלום" (במדבר כה, יב). אמנם כן, יש לפעמים צורך בקורטוב של קנאות, אך השלום חייב לתפוס את מקומה של הקנאה.

האם הסתייגותם של חז"ל נראית לכם רחוקה מרוח המקרא? אנא התלוו אלי שוב בעקבות ה'קנאה ל-', ונקרא את תיאור הרעב שהיה בימי דוד (שמואל ב', כא). התגלות ה' מפנה את דוד "אל שאול ואל בית הדמים, על אשר המית את הגבעונים". כדי להבין זאת עלינו לחזור לימי יהושע. "והגבעונים לא מבני ישראל המה", אך הם לא נלחמו בבני ישראל ובקשו שלום. "ובני ישראל נשבעו להם" שלא יאונה להם כל רע. והנה, שאול מפר את השבועה: "ויבקש שאול להפתם, בקנאתו לבני ישראל ויהודה". פעמים רבות מדי מסתתרות מאחורי ה'קנאה ל-' סיבות אנוכיות או אינטרסים. לא מטעמים אלה פעל שאול. הפסוק מכריז עליו שהוא פעל כפטריוט נאמן, "בקנאתו לבני ישראל ויהודה". ואעפ"כ מעשיו היו מגונים בעיני הקב"ה ואנו נענשנו על כך. גם הקנאה למטרות קדושות, עלולה להיות מסוכנת, אם היא נעשית ללא מוסר וללא תבונה! כוונתך רצויה, אך מעשיך אינם רצויים, הם עלולים להרוס מה שהכי אהוב עליך. אכן, עלולים רשפי האהבה להדליק שרפה שמקורה בקנאה, אף ב'קנאה ל-' הטהורה.

ומה עם קנאת האחים שבפרשתנו? לכך נחזור אי"ה בפרשת 'מקץ'.